

Met andere ogen bekeken

Marcel Verkerk

Inleiding

Bouwhistorisch, archeologisch en archivalisch onderzoek zijn drie disciplines die ieder vanuit hun eigen vakgebied bezig zijn met geschiedenis. Alle drie verzamelen zij gegevens over de ontwikkeling van een terrein of object door de eeuwen heen. Bouwhistorici nemen het object als uitgangspunt en proberen aan de hand van de aangetroffen constructies, afwerkingen en bouwsporen de bouwgeschiedenis te achterhalen; archeologen zoeken in het bodemarchief naar sporen van menselijk handelen en proberen deze in tijd te plaatsen, terwijl historici in de archieven schriftelijke bronnen raadplegen om zo het verleden te reconstrueren.

Kwam het onderzoek in het verleden nauwelijks over de grenzen van één discipline, tegenwoordig wordt in Nederland soms interdisciplinair gewerkt¹. Zo kan de beschikbare informatie in samenhang met andere gegevens opnieuw geïnterpreteerd en beter begrepen worden. Een structureel karakter heeft deze werkwijze echter (nog) niet.

In dit artikel wordt aan de hand van drie voorbeelden uitgelegd welke nieuwe inzichten ontstaan als met bouwhistorische ogen gekeken wordt naar resultaten van archeologisch onderzoek en historische documenten. In het eerste voorbeeld, onderzoek naar de onlangs gesloopte boerderij Westerseweg 2, is veel bekend uit zowel bouwhistorisch als archeologisch onderzoek en wordt dit gecombineerd met een 18e-eeuwse kaart. In het tweede voorbeeld, de eveneens gesloopte boerderij Matsloot 12, lijken de resultaten van het bouwhistorisch en archeologisch onderzoek tegenstrijdig te zijn. Het archiefonderzoek gaf uitsluitsel. In het laatste voorbeeld is sprake van bouwhistorische interpretatie van archiefmateriaal waarvan voor zover bekend geen gegevens uit bouwhistorisch of archeologisch onderzoek bekend zijn. Het betreft een bestek uit 1630 voor de bouw van een zogenaamde *sarrieshut*.

Het kijken met bouwhistorische ogen naar archiefbronnen en de resultaten van archeologisch onderzoek heeft in deze drie voorbeelden geleid tot nieuwe inzichten.

1. Reconstructie van het 18e-eeuwse voorhuis van de boerderij aan de Westerseweg 2

In voorgaande edities van *Hervonden Stad* is zowel bij bouwhistorie als bij archeologie aandacht geschonken aan deze in 2003 gesloopte kop-hals-rompboerderij aan de Westerseweg waarvan de kop een dwarshuis was en de romp een zo-

1. In Den Bosch is sinds 1975 bouwhistorisch, archeologisch en archivalisch onderzoek per bouwblok geïntegreerd. Enerzijds ten behoeve van het beheer van de monumentale stad en anderzijds ten behoeve van het zuiver wetenschappelijk historisch-geografisch onderzoek naar de ontwikkeling van de stad.

Afb. 1. Overzicht boerderij Westerseweg 2 tijdens de sloop. Foto: Marcel Verkerk.

genaamde friese schuur². Tijdens de sloop zijn bouwhistorische waarnemingen verricht, terwijl daarna het bodemarchief nauwkeurig is onderzocht (afb. 1).

De uitwisseling van resultaten uit het archeologisch en bouwhistorisch onderzoek levert met name voor het woongedeelte een aantal interessante zaken op. Het archeologisch onderzoek resulteerde in sporen in het platte vlak, de contouren van het grondplan; het bouwhistorisch onderzoek leverde bouwsporen uit een staand vlak op, namelijk een tussenmuur. Door het combineren van deze resultaten kan een betrouwbare reconstructie worden gegeven van het voorhuis, zoals dat hier aan het begin van de 18e eeuw heeft gestaan (afb. 2). Dit beeld komt volledig overeen met een tekening, gemaakt in 1734 door landmeter Henricus Teijsinga. In opdracht van de Gecommitteerden van Stad en Lande bracht Teijsinga tussen 1730 en 1736 landerijen, die eigendom van de provincie waren, in kaart (afb. 3)³.

Uit het archeologisch onderzoek blijkt dat de boerenplaats al in de 11e eeuw was bewoond en verlaten werd aan het eind van de 14e eeuw. Pas aan het eind van de 16e eeuw vonden hier weer bewoningsactiviteiten plaats.

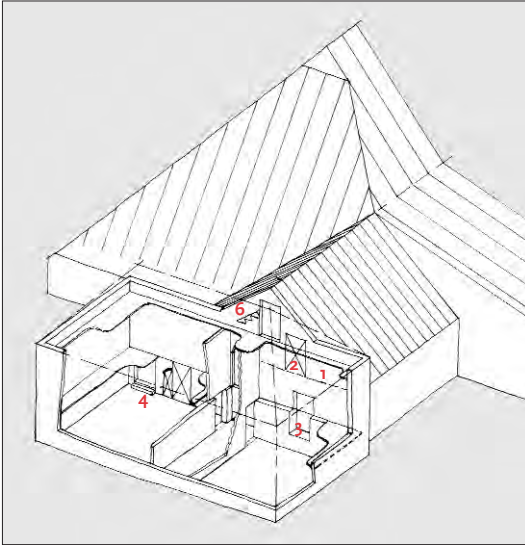
Afbeelding 2 toont boven de belangrijkste bouwsporen in de tussenmuur, de muur tussen voorhuis en hals; onder de belangrijkste grondsporen van periode vier, ±1594 tot 2003, en in het midden de reconstructie naar aanleiding van het combineren van de resultaten uit beide onderzoeken. De tussenmuur, die uit de 17e eeuw dateert, is bij alle latere verbouwingen steeds blijven staan. Het voorhuis en de achterliggende schuur werden steeds onafhankelijk van elkaar verbouwd⁴.

Interessant is grondspoor IV, dat zeer waarschijnlijk bij de langere, eind 16e-eeuwse, voorganger hoort. Dit vermoeden wordt gebaseerd op een drietal punten. Allereerst is de fundering van grondspoor III volledig uitgevoerd als steensmuur, ook ter plaatse van de bedsteewand. Een steensmuur is daar niet logisch. Ten tweede komt de 18e-eeuwse plattegrond overeen met de minuutplan van omstreeks 1830. Als laatste wordt de 18e-eeuwse hoofdvorm bevestigd door de tekening van Teijsinga, die als landmeter ongetwijfeld een goed gevoel voor verhoudingen had. Hij tekent een voorhuis met ongeveer dezelfde verhouding van

2. Tel en Wierds 2003, 48-49; Kortekaas en Helfrich 2004, 25-27; Kortekaas 2005, 22-35.

3. Schroor, 1996, kaart 61. De kaarten geven een goed beeld van de percelen en de daarop aanwezige boerderijen. Het gebied dat tegenwoordig bekend is als de Koningslaagte, is vandaag de dag zelfs grotendeels nog aanwezig zoals Teijsinga in 1734 heeft aanschouwd.

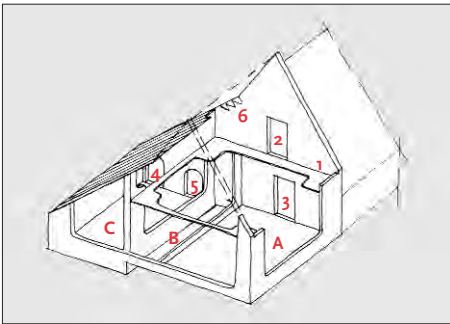
4. Dit is iets wat bij veel andere boerderijen is teruggevonden. Voorbeelden hiervan zijn: Wolddijk 95, Groningerweg 46, Aduarderdiepsterweg 14-1, Noorddijkerweg 12.

Situatie 1857-2003

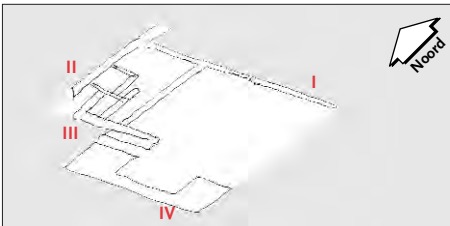
Overzicht tussenmuur met bouwsporen

- 1: Vloerniveau verdieping voorganger
- 2: Dichtgezette opening t.b.v. toegang zolder voorganger
- 3: Dichtgezette opening met 18e-eeuwse eenpaneeldeur
- 4: Dichtgezette opening met rondboog
- 5: In fundering teruggevonden rechterzijdig van een toegang
- 6: Vlechting behorend bij beëindiging topgevel voorganger

Reconstructie voorhuis begin 18e eeuw op basis van bouw- en grondsporen

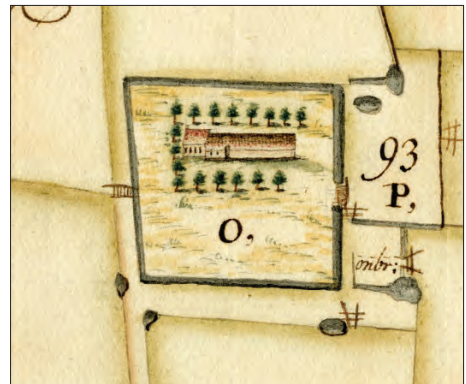
- A: Woonkamer
- B: Vermoedelijk bedsteden
- C: Melkkelder

Overzicht van de grondsporen uit periode vier ± 1594-2003

- I: Fundering tussenmuur
- II: Linkerzijgevel melkkelder 1857-2003
- III: Voorgevel. Fundering teruggevonden
- IV: Grondspoor ±1594-XVII. Dit is de afmeting van de voorganger XVII.

Afb. 2. Dimetrische projectie van Westerseweg 2. Tekening: Marcel Verkerk.

Afb. 3. Westerseweg 2, detail van de kaart van Henricus Teijsinga uit 1734. Uit: Schroot, 1996, kaart 61.

lengte en hoogte. Eveneens interessant is bouwspoor 4, de dichtgezette rond-boogopening, in combinatie met bouwspoor 5, de in de fundering teruggevonden rechterzijdig van een toegang. De kelder was waarschijnlijk een melkkelder die vermoedelijk zowel van buiten als van binnen toegankelijk was.

Het reconstrueren van de bijbehorende schuur is aanzienlijk lastiger, omdat grondsporen van een aantal onderdelen ontbreken. Zo zijn de plaatsen van de gebintstijlen niet teruggevonden en is de plaats van de zuidgevel slechts op één funderingsfragment gebaseerd⁵. Ondanks dat bestaat het vermoeden dat hier vóór 1755 twee schuren naast elkaar hebben gestaan.

Uit dendrochronologisch onderzoek is gebleken dat de in 2003/2004 gesloopte schuur uit omstreeks 1755 dateert⁶. Ten noorden en ten zuiden van deze schuur zijn funderingen aangetroffen van zijgevels die ongeveer 26 meter uit elkaar liggen. Omdat de afmeting van deze schuur enorm is, kan een bredere zijbeuk slechts worden opgevangen door een extra ondersteuning⁷. Hiervan is echter niets teruggevonden. Ook is de bijbehorende dakhelling van 30° te flauw om met riet te worden gedekt. De conclusie kan niet anders zijn dan dat deze funderingen bij een voorganger horen.

Een aantal vragen is nog onbeantwoord. Zo kent de ontwikkeling van de schuur nog een aantal onduidelijkheden. Houtmonsters van zes eiken staanders zijn dendrochronologisch gedateerd. Dit leverde verschillende kapdata op namelijk 1540, 1554 en 1581. Het hout kan pas na 1581 in dezelfde constructie verwerkt zijn. De eiken staanders waren oorspronkelijk balken, omdat hier steeds twee pengaten in zijn teruggevonden die niet bij de constructie uit 1755 horen. Het betreft schuin gehakte pengaten voor een korbeel, die op wisselende afstand van elkaar liggen: 5,12 of 5,25 of 5,31 m. Zeer waarschijnlijk maken deze balken deel uit van een zogenaamde ankerbalkconstructie. Hierbij ligt de balk niet op de staanders maar ertussen. Eén balk heeft aan één zijkant zelfs een rode afwerking. Horen deze balken bij de nieuwbouw uit het eind van de 16e eeuw of zijn deze van elders aangevoerd? Wellicht dat archiefonderzoek hier in de toekomst uitsluitsel over kan geven.

2. De voorganger van de gesloopte boerderij Het Hoogeheem aan de Matsloot 12

Ten westen van de stad zal in 2007 aan de A7 richting Drachten het industrieterrein Westpoort verrijzen (afb. 4). Het gebied tussen de snelweg en het Hoendiep, nabij Vierverlaten, wordt thans opnieuw ingericht. Een aantal boerderijen moest hiervoor wijken, waaronder Matsloot 12, genaamd Het Hoogeheem. Zoals de naam doet vermoeden, was dit pand op een verhoging (podium) gebouwd. De boerderij was van het type kop-hals-romp met bijschuur waarbij de beide schuren waren uitgevoerd als een zogenaamde friese schuur. De hoofdschuur, voor het laatst in gebruik als oefenruimte door de Groninger band Diep Triest, dateerde in hoofdopzet uit het midden van de 19e eeuw en heeft in 1989 stalen spanten gekregen. Tijdens de afbraak zijn daarom voornamelijk bouwhistorische waarnemingen in het woongedeelte verricht. Na de sloop is de boerenplaats door archeologen onderzocht.

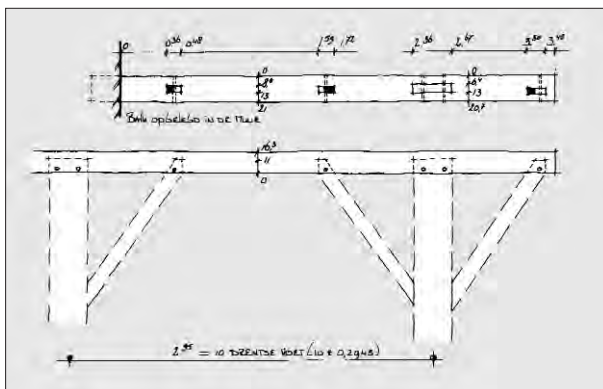
Interessant tijdens de sloop was de vondst van een tweetal hergebruikte balken met pengaten die bij een ankerbalkconstructie horen en hoogst waarschijn-

5. De overige fundamenteën van de zuidgevel zijn opgeruimd bij het graven van een gierkelder in 1975.
6. RING 2004. Van twee grenen dekbalken zijn houtmonsters gedateerd op kapdatum 1753. Vermoed wordt dat het hout enkele jaren later is verwerkt.
7. Afmeting hoofdschuur is 22 × 40 m met de tot nu toe binnen de gemeente Groningen grootste gemeten afstand tussen de staanders van 9,20 m.

Afb. 4. Luchtfoto met daarop aangegeven het toekomstig industrieterrein Westpoort aan de A7, april 2005.
Foto: KLM Aerocarto BV, Apeldoorn.

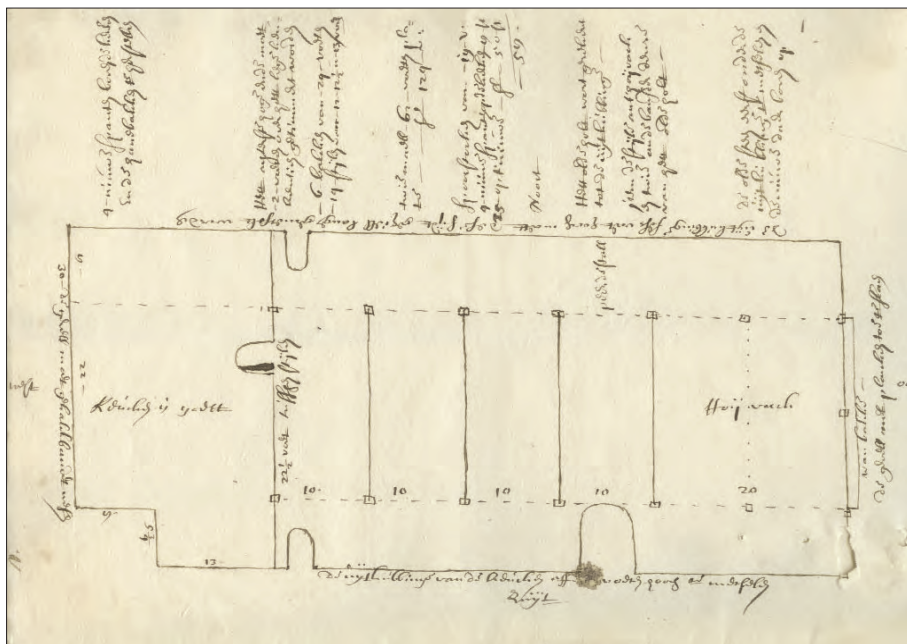
lijk afkomstig zijn uit een voorganger (afb. 5). Uit de aanwezige pengaten blijkt dat één balk oorspronkelijk een plaat was die de onderlinge gebinten koppelde, een gebintkoppelplaat⁸. De bijbehorende ankerbalkgebinten moeten op een onderlinge afstand van ongeveer drie meter van elkaar hebben gestaan. Tijdens het archeologisch onderzoek is een proefsleuf gegraven over de boerenplaats. De aangetroffen sporen dateren eind 18e of begin 19e eeuw én 13e eeuw, voorlopig geen sporen uit de tussenliggende periode. Op de eerste kadastrale minuut van omstreeks 1830 is te zien dat hier destijds twee boerderijen hebben gestaan. De andere boerderij is vóór 1969 gesloopt⁹. Collega-bouwhistoricus Frank van der Waard wist van het bestaan van een plattegrond uit 1702 in het Drents Archief met daarop een nieuw te bouwen boerderij op deze plek¹⁰. Behoorde deze plattegrond bij Matsloot 12 of bij de andere, eerder gesloopte boerderij?

Afb. 5. Matsloot 12, een hergebruikte balk met pengaten die bij een zogenaamde ankerbalkconstructie hoort. De rechte gaten waren voor de staanders en de schuine gaten voor de windschoren (gestippeld).
Tekening: Marcel Verkerk.

8. Deze naaldhouten plaat is afkomstig van een fijnspar, *Picea abies*, heeft een afmeting van 20,5 × 16,3 cm en kan uit de 18e eeuw dateren. Een houtmonster van deze balk kon helaas niet worden gedateerd, omdat van het hout van een fijnspar nog onvoldoende, betrouwbare referentiekalenders bekend zijn.
9. Op hulpkaart 53, Roden Sectie A, vervaardigd oktober 1969 door het Kadaster, is het gebied getekend met daarop één boerderij.
10. Matsloot 12 ligt onder den klokkenslag van Roderwolde en maakte oorspronkelijk deel uit van de gemeente Roden (Dr.).

Daarom werd besloten om archiefonderzoek te laten uitvoeren. Dit leverde buitengewoon interessante gegevens op, namelijk dat de bewoningsgeschiedenis van beide boerderijen minimaal teruggaat tot 1702; dat de zuidelijk gelegen boerderij Het Hoogeheem aan de Matsloot 12 is en dat deze boerderij inderdaad in 1702 gedeeltelijk herbouwd is¹¹. De boerenplaats heeft onderdeel uitgemaakt van het klooster van Assen. De kans is groot dat hier ook al eerder bebouwing heeft bestaan.

Afb. 6. Rentmeesterrekening uit 1702, de vertimmering van Het Hoogeheem.
Tekening: collectie Drents Archief, Assen.

In de Oude Statenarchieven van de Landschap Drenthe wordt een afzonderlijke map bewaard met daarin de kwitanties uit 1702 van de kosten van het “*optimmeren van der Landschaps behuisinge op t Hoogeheem*”. Hierin is de eerder genoemde tekening gevonden van de nieuw te bouwen schuur van de boerderij (afb. 6). Deze tekening is niet alleen al driehonderd jaar oud, maar bovendien de oudste, thans bekende, schriftelijke bron over een nieuw gebouwde schuur van het zogenaamde dwarsdeeltype¹². Bij dit type liggen de baanderdeuren niet in de achtergevel maar in de zijgevel. Op afbeelding 6 is duidelijk herkenbaar dat tegen de achtergevel een *Hoyvack* ligt. De halfronde openingen zijn deuren. Onder de bijlagen bij de rentmeestersrekeningen uit 1701/1702 bevindt zich een brief van de huurder van de boerderij met het Hoogeheem, Jacob Jans. In de brief gedateerd 1 juni 1700 beklagt Jans zich over de slechte toestand van het woonhuis en de nog slechtere toestand van het ach-

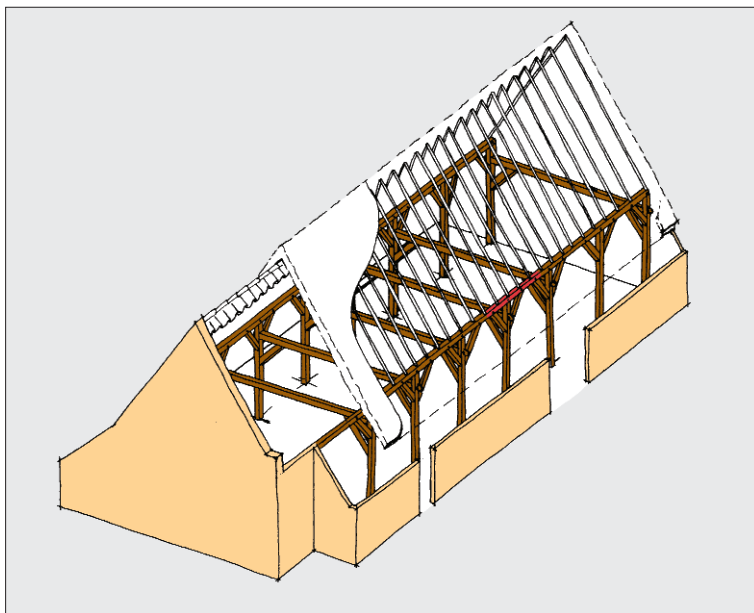
11. Friso 2005.

12. Hekker 1957, 256. Hekker noemt: “Aldus ontstond kort na 1700 het dwarsdeeltype; aanvankelijk uit een verbouwing zoals o.m. valt na te gaan in Wittelte bij Diever en te Leeuwte in het Land van Vollenhove, waar zelfs de overtollig geworden toegang in de achtergevel nog behouden bleef. Het vroegst bekende voorbeeld van een nieuw gebouwde hoeve van dit type ligt in Wapserveen bij Havelte en draagt de jaarankers 1734 in het front van rode baksteen”. Opgemerkt wordt dat in het *Drents Boer-boek* een foutieve tekst staat aangaande de verwijzing naar Hekker. Hier staat: “Het in de literatuur oudst bekende voorbeeld van een boerderij in Drenthe met zo’n zijbaander schijnt uit 1734 te stammen. Het ging hier volgens R.C. Hekker in zijn hoofdstuk in *Duizend jaar bouwen in Nederland om de verbouwing van een boerderij in Wapserveen waar de deur in de achtergevel werd dichtgemetseld*”, Boivin 2003, 46.

terhuis van de boerderij. Hij wendt zich tot de Landschap Drenthe met een verzoek om “*tot dese nootsaekelijcke reparatie ordre willen gelieven te stellen*”. Aan zijn verzoek werd gehoor gegeven. Het bedrijfsgedeelte is afgebroken terwijl het casco van het woongedeelte is blijven staan en hier herstelwerkzaamheden zijn uitgevoerd¹³.

Op afbeelding 6 is te zien dat de plattegrond rechthoekig is: 81 voet lang en $35\frac{3}{4}$ voet breed; links is het woongedeelte met krimp, van het bedrijfsgedeelte gescheiden door een wand¹⁴. Duidelijk zijn veertien, paarsgewijs geplaatste staanders getekend, die onderling verbonden worden door een balk. Het paar bij het *Hoyvack* heeft geen balk, zodat het hooi hier hoog opgetast kan worden. De afstand tussen de staanders is 10 voet ofwel ongeveer 3 meter. Dit correspondeert met de staanderafstand die gevonden is bij de hergebruikte balk. Samen met de gegevens die in de kwitanties en op de tekening vermeld staan zoals: de levering van 2000 *grote dubbele dack pannen* van H. Wassenaar uit Harlingen voor 27 Caroli guldens; 4000 *bonte moppen* van Hendrick Jacobs en Krijn Jans, tichelaars bij Kingmatil, voor 12 guldens en 8 stuivers is een projectietekening gemaakt (afb. 7). In deze afbeelding is de plek aangegeven waar de hergebruikte balk kan hebben gelegen. Verder zijn nog geleverd: “*juffers, latten, mosdelen, dakschoven, riet en divers ijzerwerk als rongen, beunnagels, latspijkers en duikers*”.

Door het archiefonderzoek is met zekerheid vastgesteld dat de boerenplaats vanaf 1702 continue was bewoond en mogelijk al eerder. Dit in tegenstelling tot de resultaten uit het archeologisch onderzoek. In 2007 zal de gehele boerenplaats archeologisch worden onderzocht. Misschien zullen bij dat onderzoek sporen worden aangetroffen die bewoning in de tussenliggende periode zullen bevestigen.

Afb. 7. Dimetrische projectie naar aanleiding van de plattegrond uit 1702. In rood is de mogelijke plek van de teruggevonden balk aangegeven. Tekening: Marcel Verkerk.

13. Afgeand op de tekst in het woongedeelte *Keucken is goett en 4 nieuwe spanten boven de keucken en de hanebalcken te herstellen*.
14. Rekening houdend met de Drentse voetmaat van 29,45 cm wordt dit omgerekend $23,85 \times 10,53$ m, Berends 1996, tabel 3.

BESTECK

Volghens twelcke die E. M. Heeren Staten

van Stadt Groeningen ende Omlanden door haer E. Gecommitteerden op den 14. Junij ancomende nae de Middach tot twee uyren binnen Groeningen op't Provincie-Huys ghedencken te besteden/ Cherchers Huysen by alle de Meulens in Stadt ende Lande/ by alsulcke Porcelen ende ghetal als d' Annemers sal vlyen/ ende die Heeren besteders goet sullen vinden.

In den eersten sal den Annemer aenleggen een Huys van twee-en-twintich voeten lanck buyten-wercks/ ende vierthien voet wyt bynnen die Suylen/ met noch ter syden vyf dach af-dacks van vier voeten wyt tuschen die Zuylen ende Zyt-wanden/ ende het seste dach met een hooghe want/ in voughen/ nae beschreven.

Den Annemer sal maecten drie Gebinten van goet Greynen-Holt/ wyt tuschen die stylen der-thien voet/ die stylen hooch tot aen die Balcken seven voet/ met sijn behoorlycke Block banden/ Die drie Balcken ende Banden van dyf ende ses duym kant/ bereyt holt/ ende wel met pennen/ gaten ende met holtten naghels in den anderen ghesloten.

Op dese Balcken sullen comen twee dach-houten van twee-en-twintich voet lanck/ bynnen dieck ende byt duym hiez/ ende op pedre Balcke met een Kogge van seven duym dach ghyvongher/ met sijn dach-bandens/ na episch van't werck.

Op dese Platen sullen comen dreyden spant Spoor/ holbe/ van goede gheschide dubbde kap-rabens/ met sijn haer-balcken/ Die voen balcken ende klappe met twee Scheer-spijckers an pedre klappe aen den anderen ghenagel/ ende die voeten van't spant met voen naghels op die platen bevestiget/ pedre Spoor-holt/ lanck ghaelcke vade voer. Dese Spanten sullen aen pedre sijt van't huys met een goede Greinen Swer-lare van vier-en-twintich voet lanck bevethiget werden/ ende aen pedre Spant-hoek met een middel-nagel/ genaegelt zyn.

Aen pedre zyt van't huys sullen comen drie Cecken/ sijn hien vier voet lanck/ byt duym kant/ Waer op sullen comen Greynen Platen van drie ende vier duym kant/ met pennen ende gaten in den anderen ghesloten.

Op d' We-hubbunge platen sullen comen tegen pedre Spant-hoek een op-lange van goede gheschide kap raben lanck nae episch van't werck/ Onder ende boven wel na behozen ghespijckert. Als oock aen pedre zuyle een inwaghe van een goede kap raben inder wel aen die zuyle ende we-hubbunge plate genaegelt.

Dese Spanten ende op-langhen sullen met goede Greynen laten twee duym byt ende een duym dieck belatere/ sijn ende met een sporekx genaegelt.

Den Annemer sal oock maecten een Gebel van een geelc Friesche steen dieck/ met oock een dach hooghe want tot onder die plate van geelc dieck. Waer af inde Cevel sal gemaectt werden een Schepoten tot drie voet boven die wijt van't huys/ ende oock sijn behoorlycke biesghenck binnen dacks/ oock vier laghen dieck giont op twee steen dieck aen't steen dieck angelcke/ met sijn seghen na episch/ gelyck die gionde/ met twee opgarende Denckers aen die boden van die Schepoten/ niet oock een opgarende Venster in die hagghe want/ Waer toe geleiert sal werden tot pedre/ opgare venster twee Cecken vander-houten van derdehalf voet lanck/ byt ende byt duym kant ende nae onderaenck met kantlinge steen gemetelt/ met onder een holten Venster/ ende boden een Glas/ met sijn win-piers/ oock onder reghen't holten Venster een Greynen Glas raem/ met ten Glas met alle sijn pier-werck toe des-Glas-raem ende venders nae episch van't werck/ sijn oock een Greynen Houten holt van vyf voet wyt dieck byt ende byt duym kant/ niet die steek-houten ende sereck-balecken van vier ende vyf duym dieck byt die Schepoten ende wel na behozen getrongt.

In dese Cevel sullen geleiert werden 4. piern Anchers van't pion fierer veler/ met d'Ancker-nagels om te bevedigen. Voer inde Cevel sal een vier-cante Benschmer steen geteert worden/ haeren gelouwen sal wesen't Ppovintie Wapen/ met sijn behoorlycke Colouren afgeleit/ met een vergulden Croon ende onderschiff. SAUVE GARDE.

Voers sal den Annemer de sje-wanden tuschen de kiub-stylen hooch tot aen die plate ende die achter-gebel tot onder die salsie met den seckeret op maecten/ van een halve geelc Friesche steen dieck. Oock vier laghen inre giont/ ende een steen dieck angelcke/ met sijn seghen na episch. Dies dat inde gevel sal ghemaeckt werden een Dier-Cupljin van Geynen holt/ vier duym breck aen met een Greynen Doer in twee ghemaecte/ met sijn haken/ Hengen/ klinken/ steunen/ ende anders na bereyft vant't werck. Ende voers de fagze van die Gebel met dreen toe bevedert/ ende diecht aen den anderen geteekert/ met oock sijn dach vlijden ende vint weeten nae episch/ ende wel na behozen genaegelt.

Die huys sal met goede Pannen geoeckert/ gebedert/ wer-getreken oock aen die sereckels angelcher werden.

Die sereckel werck sal alles/ met goede kalks verbedertiget ende van binnen glaz behouwen werden.

Die huys sal aen het middelfte gebine afgeschooten werden/ met goede djoonge derken aen d' rene sijn ghesaet/ ende in den anderen geponden/ met een Dier Cupljin/ Dore ende kiesel-werck/ met oock sijn pier-werck/ van haken/ Hengen/ ende sporekx alles nae episch van't werck wel ende gare te maken.

In dese behouwinge sal gemaecte werden een duym planck op pedre Balck met twee voen nagels genaegelt/ onder ghesaet in den anderen geploegt/ sijn planck op pedre Balck met twee voen nagels genaegelt.

Roef sal den Annemer maecten twee bedde-beden met een Spijts Camer van gelinden z celen/ met die voer-schoeten/ alle kiesel-werck ende pier-werck/ oock die rene kant glaz ghemaeckt/ oock inden anderen geponden ende wel na behozen gearbeijt ende genaegelt.

Roef sal gemaectt werden een dach Koenallaghe met die Grop/ nae episch van't werck.

Die voer- Werck sal alles van goet/ gebe Cecken ende Greynen holt gemaectt ende geliebt werden.

Den Annemer sal inde sje Fondament graven ende rampen/ om der huys werck daer op te vertruwenen/ Als oock de Zuylen onder rampen ende op een sijn Cecken planes setten/ende dinnens huyses de giont van zener hoogte pennen.

Dese huysen sullen geteert worden ter plaatsen so aangewelen sal werden/ ende in alle manieren volghens't Besteck getimmer ende gemetelt.

Dier toe sal den Annemer sijn seiden bestellen (om dese wercken te verbederighen) Alle Maecerialen/ als Holt/ kalks/ steen/ Dore/ pier werck/ Glazen/ aen ende af weeten/ met alle de arbeyt niet we belondert.

Den Annemer sal tot sparen vronstheit hebben ende gemeten alle die huyskens by de Ppovintie ghetimmer ofte die Maecerialen van dien noch verhanden sijnde.

Die huysen sullen tegens den eersten Augusti ancomende beereicht/ ende ghereet wesen/ by herles van een derde part van't beoofte gelt/ ende dae de Ppovintie op dubbde costen/ by dach-huyten wederom sal besteden/ ende sal d' Annemers sijn betalinge ontfangen als't werck opgenomen ende gepeten is.

In Ordemanen der Heeren boveoget

LUDOLPHUS HENRICIUS D. Secretar

Afb. 8a. Bestek voor de bouw van een cherchewoning gedateerd 1 juni 1630, collectie RHC Groninger Archieven.

BESTECK

Volghens twelcke die E. M. Heeren Staten van Stadt Groeningen ende Omlanden voor haer E. Gecommitteerden op den 14. Junij ancomende nae de Middach tot twee uyren binnen Groeningen op't Provincie-Huys ghedencken te besteden/ Cherchers Huysen by alle de Meulens in Stadt ende Lande/ by alsulcke Porcelen ende ghetal als d' Annemers sal vlyen/ ende die Heeren besteders goet sullen vinden.

In den eersten sal den Annemer aenleggen een Huys van twee-en-twintich voeten lanck buyten-wercks/ ende vierthien voet wyt buyten die Suylen/ met noch ter zyden vyf vach af-dacks van vier voeten wyt tuschen die Zuylen ende Zyt-wanden/ ende het seste vach met een hooghe want/ in voughen/ nae beschreven.

Den Annemer sal maecten drie Gebinten van goet Greynen-Holt/ wyt tuschen die stylen der-thien voet/ die Stylen hooch tot aen die Balcken seven voet/ met sijn behoorlycke Block banden: Die style Balcken ende Banden van vyf ende ses duym kant/ bereyt holt/ ende wel met pennen/ gaten ende met holtten naghels in den anderen ghesloten.

Op dese Balcken sullen comen twee drach-holten van twee-en-twintich voet lanck/ vierde half duym dick ende vyf duym breed/ ende op yeder Balcke met een Ronghe van seven duym vast gheronghet/ met sijn Jach-banden/ na eysch van 't werck.

Op dese Platen sullen comen derthien spant Spoor-holdt/ van goede gheschilde dubbelde Kap-ravens/ met sijn Haen-balcken : Die Haen balcken ende Kappe met twee Scheet-spijckers in yeder Kepe aen den anderen ghenagel/ ende die voeten van 't Spant met Boen naghels op die platen bevestiget/ yeder Spoor-holt/ lanck twaelfde halve voet.

Dese spanten sullen aen yeder sijt van 't Huys met een goede Greynen Sweep-latte van vier-en-twintich voet lanck bevestiget werden/ ende aen yeder Spantstock met een Middel-naghel/ genagelt zyn.

Aen yeder zyt van 't Huys sullen comen drie Eecken kub stylen vier voet lanck/ vier duym kant: Daer op sullen comen Greynen Platen van drie ende vier Duym kant/ met pennen ende gaten in den anderen gesloten.

Op d'Ut-kubbinge platen sullen comen tegen yeder Spant-stock een op-langhe van goede geschilde Kap raven lanck nae eysch van 't werck: Onder ende boven wel na behoren ghespyckert; Als oock aen yeder zuyle een intanghe van een goede Kap raven mede wel aen die zuyle ende uit-kubbinghe plate genagelt

Dese Spanten ende op-langhen sullen met goede Greynen latten twee duym breed ende een duym dick belattet werden ende met Lat spyckers genaghelt.

Den Annemer sal oock metselen een Gevel van een geele Friesche steen dick/ met oock een vack hooge want tot onder die plate van gelijcke dichte; Waer af inde Gevel sal gemaect werden een Schorstien tot drie voet boven die Vorst van 't Huys/ ende oock syn behoorlijcke vlechtinghe buyten dacks/ oock vier laghen diep inde gront op twee steenen dick aen-gelecht/ daer op ingeschravet tot een steen dick/ gelijck die grondt/ met twee opgaende Venstere aen die syden van die Schorstien/ met oock een opgaent Venster in die hooghe want: Waer toe geleverd sal werden tot yeder opgaent venster twee Eecken Venster-holten van derdehalf voet lanck/ drie ende ses duym kant ende die onderbanck met kantelinge steen gemetselt/ met onder een holten Venster/ ende boven een Glas/ met sijn wint-yers: oock onder teghen 't holten Venster een Greynen Glas raem/ met een Glas met alle sijn yser-werck toe dese Glas-ramen ende Vensters nae eysch van 't werck: Als oock een Greynen Bossum holt van vyf voet wyt dick drie ende seven duym/ met die steeck-holten ende Stryck-balcken van vier ende vijf duym dick by die Schorstien ende wel na behoren geronget.

In dese Gevel sullen geleverd werden 4 ysern Anckers van 5. pont swaer yeder/met de Ancker-nagels om te bevestigen.

Voor inde Gevel sal een vier-cante Benthemer Steen gesetd worden/ daerin gehouwen sal wesen 't Provincie Wapen/ met sijn behoorlijcke Coleuren afgeset/ met een vergulden Croon ende onderschift SAUVE GARDE.

Voorts sal den Annemer de syt-wanden tusschen de kub.stylen hoog tot an die plate ende die achter-gevel tot onder die Balcke met den aencleef op metselen/ van een halve geele Friesche steen dick. Oock vier laghen inde gront/ ende een steen dick angelecht met sijn schraten na eysch: Mits dat inde gevel sal ghemaeckt werden een Doer-Cuysijn van Greynen holt/ vier duym vierkant met een Greynen Doere in twee ghemaeckt/ met sijn Haken/ Hengen/ Klincken/ Neusen/ ende anders na vereysch vant 't werck.

Ende voorts de spitze van die Gevel met deelen toe becleedet/ ende dicht aen den anderen gestreken; met oock sijn Dack Lijsten ende wint veeren nae eysch ende wel nae behoren genagelt.

Dit Huys sal met goede Pannen gedeckt/ gevorstet weer-gestreken oock aen die Gevels aengehiet werden.

Dit metselwerck sal (alles) met goede Kalck verveerdiget ende van binnen gladt worpen werden.

Dit Huys sal aen het middelste gebint afgeschooten werden/ met goede drooge deelen aen d'eene sijt geschaeft ende in den anderen gespondet/ met een Doer Cuysijn/ Doere ende Richel-werck/ met oock sijn yser-werck/ van Haken/ Hengen ende spyckers/ alles nae eysch van 't werck wel ende goet te maken.

In dese behuysinge sal gemaect werden een Boene van derthien voet breed/ vierthien voet lanck van Greynen deelen/ onder geschaeft in den anderen geploegt/ elcke planck op yeder Balck met twee Boen-nagels genaghelt.

Noch sal den Annemer maecken twee bedde-steden met een Spijse Camer van gesneden Deelen/ met die voetschotten/ alle Richelwerck ende yser-werck; oock die eene kant glat geschaeft/ oock inden anderen gespondet ende wel na behoren gearbeyt ende genagelt.

Noch sal gemaect werden een vack Koestallinghe met die Groep/ nae eysch van 't werck.

Dit voosz Werck sal alles van goet/ geve Eecken ende Greynen holt gemaect ende geleverd werden.

Den Annemer sal mede het Fondament graven ende stampen/ om het Muyr werck daer op te vertrouwen: Als oock de Suylen onder stampen ende op een stuc Eeken planck setten/ende binnens huyses de gront van eeneer hoogte pleyneren.

Dese Huysen sullen gesetd worden ter plaetsen soo aangewesen sal werden/ ende in alle manieren (volghens 't Besteck) getimmert ende gemetselt.

Hier toe sal den Annemer sick selven bestellen (om dese wercken te verveerdighen) Alle Materialen/ als Holdt/ Kalck/ Steen/ Sant/ Yser werck/ Glasen/ aen ende af voeren met alle de arbeyt niet uit besondert.

Den Annemer sal tot zynen prouffijte hebben ende genieten alle die huyskens by de Provincie ghetimmert ofte die Materialen van dien noch verhanden sijnde.

Die Huysen sullen tegens den eersten Augusti aencomende veerdich ende ghereet wesen/ by verlies van een derde part van 't beloofde Gelt/ ende dat de Provincie op dubbelde costen/ by dach-huyren wederom sal besteden/ ende sal d'Annemer zyn betalinge ontvangen als 't werck opgenomen ende gepresen is.

Ter Ordonnantien der Heeren bovengesz. LUDOLPHUS HENRICIUS D. Secret.

3. Het bestek uit 1630 voor een nieuw te bouwen *sarrieshut*

Tijdens de Tachtigjarige Oorlog kon het leger op de been worden gehouden door het heffen van belastingen op vrijwel alles wat men dagelijks nodig had. Deze belastingen samen werden de Generale Middelen genoemd. Een daarvan was de belasting op het gemaal, ofwel op het bij de molenaar ter vermaling aangevoerde graan¹⁵.

In Stad en Lande werd veel waarde gehecht aan de controle en inning daarvan. Dit ging zelfs zover dat niet alleen speciale controleurs, zogenaamde *cherchers*, werden aangesteld, maar omstreeks 1630 op kosten van de provincie bij iedere molen een speciale *chercherswoning* werd gebouwd¹⁶. Het woord *chercher* is verbasterd tot *sarries* en zijn woning tot *sarrieshut*. Het bestek van deze *sarrieshutten* is in drukvorm op een plakkaat uitgegeven, gedateerd 1 juni 1630 (afb. 8a en 8b)¹⁷. Op de landdag van 25 juni 1628 werd door de Provinciale Staten een *Register der Meulens ten platten lande so staen sullen blijven* vastgesteld. Na de inventarisatie werd bepaald dat van de 110 aanwezige molens in de Ommelanden er eenderde deel moest worden afgebroken. Binnen de vestingwerken van de stad Groningen stonden ongeveer twintig molens zodat in totaal ongeveer een kleine honderd nieuwe *sarrieshutten* gebouwd zijn. Egbert Haubois heeft een aantal molens met bijbehorende huisjes op zijn omstreeks 1643 vervaardigde kaart van de stad Groningen getekend (afb. 9).

Al eerder is geprobeerd om dit bestek om te zetten in een model. Dit is gedaan door de heer Meines te Niebert en later door de heer Knottnerus te Zuidbroek. De heer Meines heeft getracht te bewijzen dat de bestaande woning Molenweg 64 te Niebert is gebouwd naar aanleiding van het bestek uit 1630. Beide heren maakten gebruik van de transcriptie uit het boek van de heer Poppen¹⁸. In deze transcriptie is echter een cruciale fout geslopen waardoor beide modellen niet juist kunnen zijn. Hierin wordt genoemd “*Den An-nemer sal*

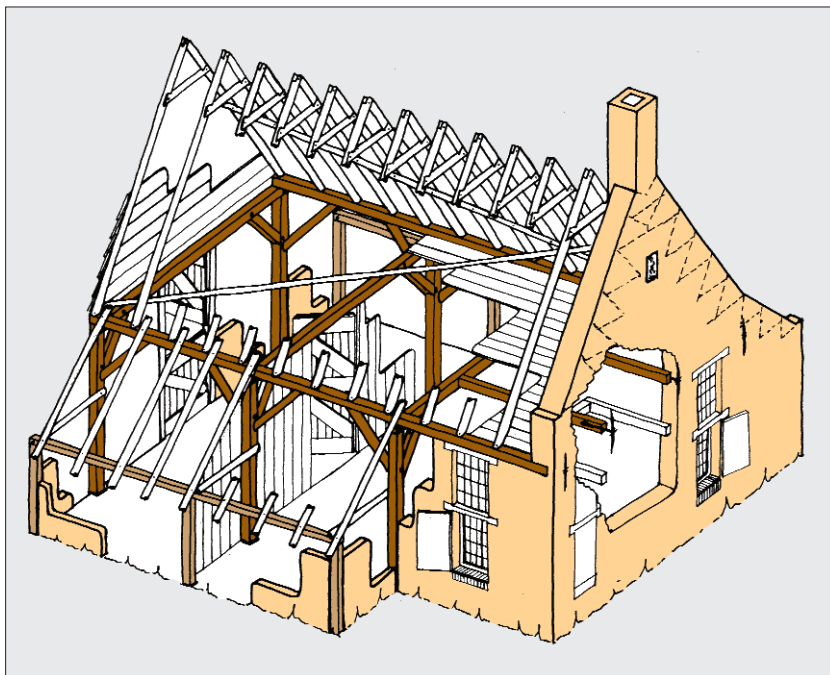
Afb. 9. De *sarrieshutten* bij de Drenckelaars- en de Crane Dwinger op de door Egbert Haubois getekende kaart van de stad Groningen omstreeks 1643. Kaart: collectie RHC Groninger Archieven.

15. Poppen 2004, 21.

16. Het woord *chercher* is vermoedelijk ontleend aan het oud-Franse woord *sarchier* dat belastingen betekent. Poppen 2004, 29.

17. RHC Groninger Archieven, toegangsnr. 1, 457, 67. Op de achterkant van het plakkaat staat in sierlijke letters de datum 1 juni 1630 geschreven en het nummer 62.

18. Poppen 2004, 182-183.

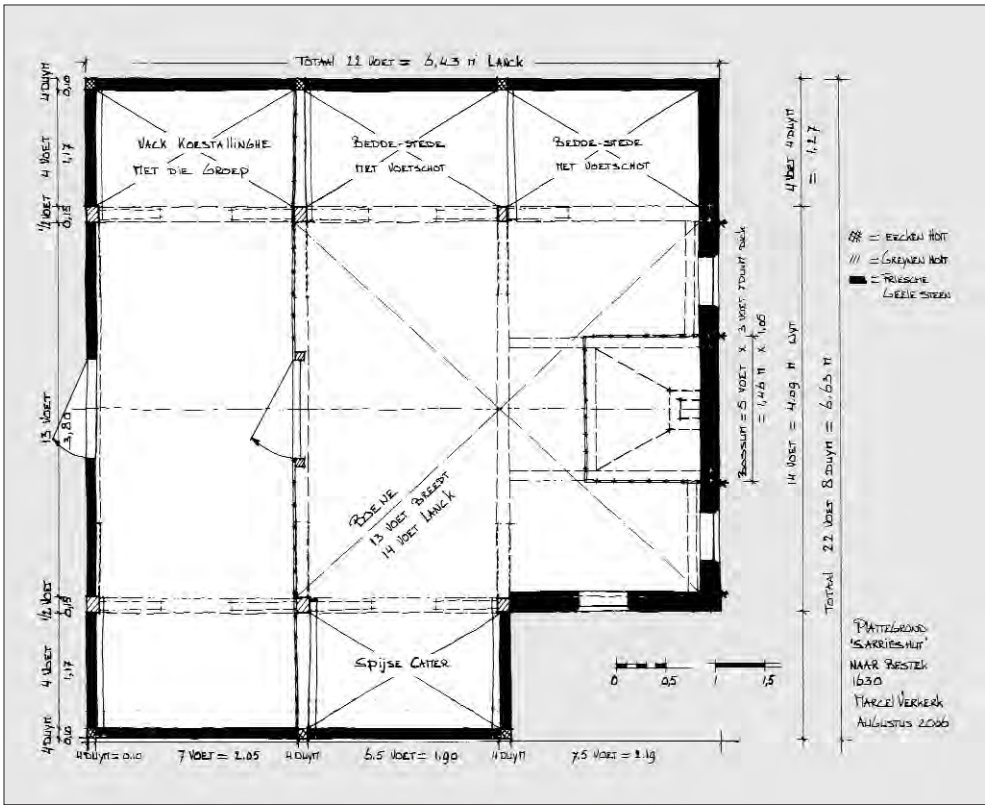
Afb. 10. Dimetrische projectie naar aanleiding van het bestek. Tekening: Marcel Verkerk.

maecken die Gebinten van goet Greynen-Holt” terwijl in het originele bestek staat dat deze “*sal maecken drie Gebinten*”.

In dit voorbeeld is het bestek vanuit bouwhistorisch oogpunt bekeken. Bijgevoegd zijn een projectietekening en een plattegrond van de *sarrieshut* (afb. 10 en 11). De projectietekening was mogelijk omdat van elk onderdeel consequent de plaats, de afmeting en de verbinding is omschreven, soms zelfs tot aan het type spijker toe. De *sarrieshut* is een eenlaags pand met een zadeldak met aan weerszijden een uitkubbing waardoor bijna een vierkant grondplan ontstaat met een lengte van 6,43 m en een breedte van 6,63 m, met aan één kant een krimp.

Aan de hand van een aantal besteksregels wordt de hoofdvorm nader toegelicht. Het bestek begint met “*In den eersten sal den An-nemer aenleggen een Huys van twee-en-twintich voeten lanck buyten-wercks/ ende vierthien voet wyt buyten die Suylen/ met noch ter zyden vyf vack af-dacks van vier voeten wyt tusschen die Zuylen ende Zijt-wanden/ ende het seste vack met een hooghe want/ in voughen/ nae beschreven*”. De schrijver maakt in deze zin duidelijk hoe het grondplan eruit ziet: een *Huys* van 22 voet lang, van buitenkant tot buitenkant, en 14 voet breed van buitenkant *Suyl* tot buitenkant *Suyl*¹⁹. Dit gebied wordt *Huys* genoemd. Aan weerszijden ligt tussen *die Zuylen ende Zijt-wanden* een afdak, in het bestek ook uitkubbing genoemd zodat sprake is van drie beuken. Dit gecombineerd met wat verderop wordt gemeld, namelijk drie gebinten waarvan het achterste ter hoogte van de achtergevel staat en een steens voorgevel, geeft drie dwarsstroken. De drie dwarsstroken en zijbeuken geven in totaal zes vakken *af-dacks*. Het zesde vak heeft geen afdak maar een hoge wand. Dit is dus eigenlijk geen vak, maar een zijgevel van het *Huys*. Op basis van een tweetal overeenkomende kenmerken met

19. Een Groninger voet is 29,22 cm, Berends 1996, tabel 3.

Afb. 11. Plattegrond naar aanleiding van het bestek. Tekening: Marcel Verkerk.

de voorgevel neem ik aan dat deze hoge wand tegen de voorgevel staat; zo is deze opgetrokken als steens muur en kent een *opgaent Venster*.

Vervolgens wordt de hoofddragconstructie omschreven: “*Den An-nemer sal maecken drie Gebinten van goet Greyen-Holt/ wyt tusschen die stylen der-thien voet/ die Stylen hoog tot aen die Balcken seven voet/ met sijn behoortijck Block banden: Die style Balcken ende Banden van vijf ende ses duym kant/ bereyt holt/ ende wel met pennen/ gaten ende met holten naghels in den anderen ghesloten*”. De afstand tussen de stijlen van 13 voet plus 2 keer de dikte van een stijl (1 stijl is zes duim breed = 1/2 voet) is 1 voet, opgeteld is dat samen 14 voet en correspondeert met de eerder genoemde breedte van *vierthien voet wyt buyten die Suylen*²⁰. Het bestek omschrijft een grenenhouten dekbalkconstructie. Duidelijk wordt geschreven dat de *Stylen* of *Suylen* tot aan de *Balcken* liggen en dat deze met een pen- en gatverbinding zijn gekoppeld. Ook de *Block banden*, de schuine balk die het gebint vormvast maakt, worden met dezelfde verbinding zowel aan de *Balcken* als aan de *Stylen* verbonden.

“*Op dese Balcken sullen comen twee drach-holten van twee-en-twintich voet lanck/ vierde half duym dick ende vyf duym breed/ ende op yeder Balcke met een Ronghe van seven duym vast gheronghet/ met sijn Jach-banden/ na eysch van 't werck*”. De dekbalkgebinten worden met elkaar verbonden door *drach-holten* die over de uiteinden van de *Balcken* liggen, in de lengterichting van het *Huys*. De lengte van een

20. Omgerekend heeft het rechthoekig *huys* een afmeting van 6,43 × 4,09 m met links en rechts een uitkubbing groot 1,27 m en aan één kant een krimp zodat de totale plattegrond 6,43 × 6,63 m wordt.

drach-holt is even lang als de lengte van het *Huys*. De hoofdvorm wordt gecompleteerd door een zadeldak: “*Op dese Platen sullen comen derthien spant Spoorholdt/ van goede gheschilde dubbelde Kap-ravens/ met sijn Haen-balcken*” waarbij “*yeder Spoor-holt/ lanck twaelfde halve voet*” is²¹.

Verder wordt in het bestek een aantal bouwhistorisch interessante zaken genoemd. Zo komen de namen van de verschillende onderdelen in veel gevallen overeen met de huidige namen.

Het huisje bestaat uit een houten draagconstructie waarbij de buitenwanden zijn opgevuld met halfsteens metselwerk. Slechts de voorgevel en de hoge wand van de krimp worden als dragende steensmuren uitgevoerd. Dit verklaart aan de ene kant de snelle manier van bouwen maar wijkt af van de gangbare bouwtraditie in de stad Groningen: een hoofdconstructie die bestaat uit dragende, dikke stenen muren waarin een enkelvoudige balklaag is gelegd voor de verdieping of zolder.

De uitkubbingen bestaan uit zogenaamde eikenhouten kubstijlen met daarop een plaat, “*tusschen de kub.stylen hooch tot an die plate ende die achter-gevel tot onder die Balcke met den aencleef op metselen/ van een halve geele Friesche steen dick*”. Onduidelijk is wat in dit verband met *aencleef* wordt bedoeld.

Een *behuysinge* ontstaat doordat “*Dit Huys sal aen het middelste gebint afgeschooten werden*” waarop een zolder wordt aangebracht: “*In dese behuysinge sal gemaect werden een Boene van derthien voet breedt/ vierthien voet lanck van Greynen deelen/ onder geschaeft in den anderen geploegt/ elke planck op yeder Balck met twee Boen-nagels genaghelt*”²². In het woongedeelte “*sal den Annemer maecken twee bedde-steden met een Spijse Camer van gesneden Deelen/ met die voet-schotten/ alle Richelwerck ende yser-werck*”. Helaas wordt verder niet genoemd waar de bedsteden en *Spijse Camer* precies liggen. Het ligt voor de hand om deze in de drie vakken *af-dack* te plaatsen.

Doordat op de eerder genoemde kaart van Egbert Haubois, eveneens een 17e-eeuwse bron, dezelfde hoofdvorm te zien is, kan worden geconcludeerd dat dit de oorspronkelijk hoofdopzet van een *chercherwoning* moet zijn. In zijn boek geeft de heer Poppen aan dat er in de provincie nog een aantal *sarrieshutten* staat. Van deze panden heeft hij de plattegronden in zijn boek verwerkt. Wat opvalt, is dat al deze plattegronden stuk voor stuk groter zijn dan die van dit model. Nader bouwhistorisch onderzoek moet uitmaken of er nog delen uit dit bestek zijn terug te vinden.

Door dit bestek krijgen we een goed beeld van de opbouw van een klein bouwwerk uit de eerste helft van de 17e eeuw, dat er nu niet meer staat. Het belang van onderzoek van bestekken of andere gegevens die iets vertellen over de bouw in vorige eeuwen wordt daardoor onderstreept.

Tot slot

Uit de voorbeelden blijkt wat het kijken met andere ogen naar dezelfde gegevens oplevert. Om dit een structureel karakter te geven, is het van belang te inventariseren welke bronnen de verschillende disciplines hebben en deze vervol-

21. In de 17e eeuw werden als breuken slechts de halven genoemd. Ze werden geteld naar de plaats ten opzichte van de nul. Dus eerste half = $\frac{1}{2}$; tweede half = $\frac{1^1}{2}$; derde half = $\frac{2^1}{2}$ enz. Vaak werd twee aangeduid als ander, waaruit ons woord anderhalf voor $\frac{11}{2}$ is overgebleven. Vierde half is $\frac{3^1}{2}$. Vriendelijke mededeling J. van der Hoeve.

22. Het woord *boene* is Gronings voor zolder.

gens zichtbaar en toegankelijk te maken op dezelfde plek. Hiertoe is van belang dat pand- of gebiedgerelateerd archiefmateriaal en onderzoeksresultaten van de bouwhistoricus en de archeoloog ook daadwerkelijk via dezelfde kaart kunnen worden benaderd. Op die manier ontstaat een enorm kennisplatform.

Voorwaarde is dat elke schriftelijke, pandgerelateerde bron een xy-coördinaat krijgt en zo aan het pand 'hangt'. Binnen de gemeente Groningen is een project opgestart voor het maken van een Cultuurhistorische Waardenkaart. Het uiteindelijke doel is dat van ieder cultuurhistorisch waardevol gebied en object wordt aangegeven waarom dit van waarde is en de mate van belangrijkheid. Hiermee is een eerste aanzet tot het kennisplatform gegeven.

Literatuur

- Berends, G., 'Oude Lengtematen' in: *Restauratievademecum* (band 2b). Zeist, 1996, 01-1 t/m 12.
- Boivin, B., *Drents Boer-boek, 7000 jaar boerderij en landschap*. Assen, 2003.
- Friso, W., *Archiefonderzoek naar Het Hooegehem*. Groningen, 2005.
- Haslinghuis, E.J. en H. Janse, *Bouwkundige termen*. Leiden, 2001.
- Hekker, R.C., 'De ontwikkeling van de boerderijvormen in Nederland' in: Fockema Andreae, S.J. e.a., *Duizend jaar bouwen in Nederland* (Dl. 2). Amsterdam, 1957, 197-316.
- Kortekaas, G.L.G.A. en K. Helfrich, 'Jaarverslag archeologie in 2003' in: *Hervonden Stad* 9 (2004), 6-28.
- Kortekaas, G.L.G.A., 'Jaarverslag archeologie in 2004' in: *Hervonden Stad* 10 (2005), 6-36.
- Poppen, B.D., *De belasting op het gemaal in Stad en Ommelanden, 1594-1856*. Uithuizen, 2004.
- RING, *Intern rapportnummer 2004003*. Amersfoort, 2004.
- Schroor, M., *De atlas der Provincielanden van Groningen (1722-1736)*. Groningen, 1996.
- Tel, T. en H. Wierds, 'Jaarverslag bouwhistorie in 2002' in: *Hervonden Stad* 8 (2003), 33-64.